

Jan Rindom: Ostindisk Kompagni 1616-50 – et spørgsmål om organisatorisk udvikling og interne magtkampe

Motivationen for at beskæftige sig med de oversøiske handelskompagnier er i høj grad forbundet med deres eksotiske karakter. Eventyrlyst, virketrang og storhed er særdeles inciterende elementer i dette hjørne af historien. I denne artikel præsenterer Jan Rindom et nyt syn på den organisatoriske udvikling i 1600-tallets største og mest prestigefyldte danske erhvervsprojekt.

Årene mellem Kalmarkrigen og Kejserkrigen var en utrolig progressiv periode i Danmark, karakteriseret ved en række erhvervs tiltag. Med Christian 4. og det københavnske borgerskab som drivkraften, blev der oprettet en bred vifte af privilegie- og monopolbaserede foretagender som f.eks. Klædekompagniet, Silkeværket og det Islandske Kompagni. Baggrunden for disse tiltag var ønsket om at gøre Danmark selvforsynende med produkter, der ellers kostede dyrt i import. Da kongen samtidig førte en erhvervsvenlig afgifts- og toldpolitik er perioden med rette set som tidlig dansk merkantilisme.¹

Det største af disse forskellige foretagender var Ostindisk Kompagni 1616-50, der fortsat står som et af de mest spektakulære projekter i dansk erhvervs historie. Her findes al den dramatik man kan ønske sig af historien, og samtidig var det Danmarks første aktieselskab.

Det Ostindiske Kompagni er bestemt ikke et ubeskrevet blad i historiebøgerne. Emnet har været genstand for en del populærvidenskabelige fremstillinger, som fortsat og helt fortjent har sit publikum.² Men hovedvægten i disse fremstillinger er lagt på de meget interessante oversøiske begivenheder og kun i mindre grad undersøges de hjemlige forhold. Ønskes således et mere indgående kendskab til Kompagniets privilegier og kapitalforhold, dets interne struktur og organisatoriske udvikling, er man henvist til speciallitteraturen. Her finder man til gengæld i Richard Willerslevs afhandling *Danmarks første aktieselskab* fra 1944 et standardværk, som har ligget til grund for alle senere behandlinger af selskabet. Omdrejningspunktet i afhandlingen er den tydelige påvirkning fra Nederlandene i Kompagniets organisatoriske opbygning, hvilket man får et klart indtryk af ved at sammenligne det forenede nederlandske ostindiske kompagnis (VOC) oktroj 1602 med de senere danske Artikler. Men Richard Willerslev er også ophavsmand til det for eftertiden stående synspunkt, at Christian 4. i takt med sit økonomiske engagement i projektet hurtigt tilegnede sig den egentlige magt på bekostning af ledelsen. Herved fik Kompagniet angiveligt karakter af »et statsforetagende med

kongen i spidsen«, hvor direktørerne fungerede som embedsmænd ansat på fast løn.³ Med til disse forandringer fulgte, at aktionærernes stilling, som i forvejen var nærmest retsløs, om muligt blev forringet endnu mere. Og som et slående udtryk herfor påpeges det, at kongen i 1638 aldeles ignorerede aktionærernes anmodning om selskabets ophævelse.

Når man læser *Danmarks første aktieselskab* må det indrømmes, at synspunkterne er be- snærende og argumentationen stærk, hvil- ket måske er årsagen til at afhandlingen fortsat står uanfægtet i historieforskningen. Går man imidlertid til afhandlingens kilde- grundlag, så viser det sig, at der aldrig for- tages den organisatoriske analyse af selska- bet som materialet faktisk tillader. Især akti- onærernes stilling og kongens rolle lader til at være betydeligt mere nuanceret end Richard Willerslev giver indtryk af. Lige- som der kan tegnes et billede af kompagni- ets interne struktur og organisatoriske ud- vikling med både større dybde og bredere perspektiv.

I nærværende artikel skal derfor spørgs- målet om selskabets hjemlige forhold tages op til fornyet undersøgelse, idet tyngde- punktet vil blive lagt på det spændingsfelt, der herskede imellem kongen, aktionærerne og direktørerne i stort set hele Kom- pagniets levetid.

Et kompagni etableres

Det var to nederlandske købmænd, som i slutningen af 1615 rettede henvendelse til Christian 4. med henblik på at oprette et dansk ostindisk kompagni. Kongen var be- stemt interesseret, men overlod det i første

omgang til sin rådgiver i økonomiske anlig- gender, Jonas Charisius, at lede de videre forhandlinger. Hurtigt blev kredsen af købmænd udvidet til også at omfatte sær- deles ansete medlemmer af det køben- havnske borgerskab. Den 17. marts 1616 udstedtes de privilegerede Artikler for Ostindisk Kompagni. Samtidig blev der un- derskrevet en nyskabelse i dansk erhvervs- historie, *aktieselskabet*.⁴

Imidlertid var hverken interessen for den asiatiske handel eller aktieselskabsformen noget særegent dansk fænomen. Allerede i 1590erne var det lykkedes en række min- dre nederlandske og engelske ekspeditio- ner at trænge ind på Indonesiens krydderi- og pebermarkeder, hvormed et hundre- deårigt portugisisk monopol blev brudt. Men næsten symptomatisk for tiden var det Nederlandene, som med størst held udnyt- tede disse nye markeder. Med dannelsen af VOC i 1602 blev der skabt en moderne handelsvirksomhed, hvis resultater hurtigt vakte opsigt ude omkring i Europa. Således fulgte man også herhjemme udviklingen i VOC, og da Christian 4. omsider sanktione- rede Ostindisk Kompagni, var privilegierne ikke kun påvirket af den nederlandske oktroj, men på flere væsentlige punkter direkte oversat.⁵

Det var et betydeligt operationsområde, som 1616 Artiklerne gav Kompagniet ene- ret til at handle på – fra Kap det gode Håb i vest til det Magellianske stræde i øst (art. 1). Men selvom man allerede dengang var opmærksom på, at Kina og Japan udgjorde nogle interessante markeder, så overskyg- gede drømmen om de ostindiske varer alt. Med Ostindien mentes ikke kun det nu-

Dr. Jonas Charisius (1571-1619) fik som ansat i Tyske Kancelli en central rolle i etableringen af Ostindisk Kompagni. Gradvist var han blevet en slags personlig rådgiver for kongen og gjorde især sin indflydelse gældende som udenrigs- og erhvervspolitisk rådgiver. Med sin borgerlige herkomst satte Charisius altså en tidlig standard for de ændringer af samfundet, som Christian 4. i disse år gennemførte. (Kobberstik af Hendrik Hondius, 1608. Fredriksborg)

Dr. Jonas Charisius (1571-1619). As an employee in the German Chancellery he played an important role in the establishment of the Danish East India Company. He had gradually become a kind of personal advisor to the king, and in particular made his influence felt as an advisor on foreign affairs and trade and industry. With his background as a commoner Charisius thus set an early standard for the changes in society which Christian IV carried out in this period. (Copperplate engraving by Hendrik Hondius, 1608. Frederiksborg)

værende Indien, men også Bagindien og Indonesien, hvor de mange fine krydderier kom fra. Foreløbig gjaldt monopolen for en tolvårig periode, hvorefter kongen forbeholdt sig ret til at »forandre och forendre« privilegiernes indhold nøjagtigt som han fandt det nødvendigt. At besejle Ostindien var særdeles udgiftskrævende, hvorfor Kompagniets aktiviteter i første omgang afhang af aktietegningen. Ifølge Artiklerne fastsatte den enkelte aktionær selv sit indskud, dog ikke mindre end 150 Rdlr. (art. 10). Til småsparerne blev der tilbudt en lempelig afdragsordning, idet den fulde sum kunne indbetales i tre rater inden for fire måneders tid (art. 8). De indbetalte beløb skulle indgå i en ad hoc finansiering af de tre første udrustninger, men på en sådan måde, at hver udrustning baserede sig på nye indskud (art. 20). Hensigten var givetvis, at Kompagniets regnskaber herefter skulle

*Le Noble et doct^r Ionas Charisius Conseil^l
de Sa M.^{te} de Danemarck, et Ambassadeur
au traicte de Paix, es provinces Unies
M. Lebracovit et ex. Com. privilegia.*

balancere. Man håbede derved, at returvarerne ville skabe grundlag for en driftskapital, som kunne finansiere de følgende udrustninger. Imidlertid har Richard Willerslev påpeget, at dette står i skarp kontrast til art. 21, der nøje angiver, at så ofte salget af de indiske varer indbringer 15 procent af den indskudte kapital skal disse udbetales til aktionærene.⁶ Herved forhindres netop den opsparing, der ellers skulle finansiere Kompagniets fremtidige drift.

Selvom 1616 Artiklerne formelt blev udstedt af kongen, stod han dog uden indflydelse på selskabets forvaltning. Til gengæld var projektet i det store hele omkostningsfrit for både kronen og statsfinanserne. Økonomisk sikrede Artiklerne Kompagniet toldfrihed for de to første skibe, hvorefter alle varer som ud- og hjemførtes skulle fortoldes efter den hollandske toldrulle (art. 28). Men som en betydelig erkendtlighed for kongens velvilje forpligtede Kompagniet sig til at betale ham 2.000 Rosenobler af den første returladning (art. 33). Heller ikke aktionærerne, eller partipanterne som de blev kaldt, havde mulighed for at præge udviklingen i selskabet. Der fandtes ingen generalforsamling som vi kender det fra nutidens aktieselskaber, og de havde heller ikke sæde i direktionen. Blot stod det enhver frit at sælge sine aktier (art. 11).

Direktørerne – der i Artiklerne benævnes forvaltere og senere også med den hollandske betegnelse bewindthebbere – udgjorde Kompagniets daglige ledelse, og deres magt var næsten uindskrænket. De fastlagde suverænt retningslinierne for udredningerne samt hvad der ellers måtte vedkomme handelen (art. 17). Ligeledes nød direktørerne omfattende retsbeskyttelse, idet de ikke kunne drages til ansvar for deres dispositioner, hverken personligt eller økonomisk (art. 30). Direktionen havde tilmed en selvsuppleringsret, hvilket betød at den selv udpegede nye medlemmer (art. 6). Hermed var magten også i fremtiden samlet på ganske få hænder. Det var således en række vidtstrakte begunstigelser, der først og fremmest karakteriserede ledel-

sens position. Og dens legitimitet blev klarret med et krav til den enkelte direktør om at indskyde mindst 3.000 Rdlr. i Kompagniet samt aflægge en ed til kongen på »Throilig og Redelig« administration.

Hvad direktørerne var pålagt af regnskabsmæssige forpligtelser var meget sparsomt. Overordnet var det indeholdt i den aflagte ed til kongen, at de skulle holde »Gott og Rigtigt« regnskab (art. 23). Mere præcist gjaldt det, at der før hver flådes afsejling skulle sluttet et regnskab eller snarest muligt derefter (art. 19). Desuden skulle ledelsen på forlangende fremsende til de byer, som havde indskudt mindst 8.000 Rdlr., en fortegnelse over det hjemførte gods samt over indtægterne for salget af disse varer (art. 22).

Det lykkedes ikke Kompagniet at udsende skibe allerede det første år. Og der skulle gå mere end to år, inden den første flåde kunne påbegynde sin rejse. Årsagen hertil var givetvis besværlighederne med at rejse den nødvendige kapital. For mange lod aktieselskabsformen sig ikke umiddelbart forene med tidens tradition for økonomisk tænkning. Dette gjaldt især adelen, for hvem Kompagniet aldrig kom til at frembyde noget attraktivt alternativ til de velkendte investeringer i fast ejendom. I virkeligheden kom der først gang i aktietegningen, da man ved kongens mellemkomst påbegyndte et målrettet salgsarbejde hen på sommeren 1618. Der manglede stadigvæk en anelig sum penge, som nu blev forsøgt inddraget gennem direkte henvendelser til enkeltpersoner fra borgerskabet, kleresiet og adelen.⁷ Fandtes der her interesserede

personer med forbigående likviditetsproblemer, var kongen villig til at låne dem pengene mod »en rimelig Rente og nøjagtig Forvaring«. ⁸ Dog tyder noget på, at han i sine bestræbelser på at støtte aktietegningen alligevel så stort på kautionen. I hvert fald fandt han det senere nødvendigt, under indtryk af den skrøbelige tid, at forlange sig vel forsikret i deres testamenter. ⁹

Frem til 1620 lykkedes det at få tilvejebragt en aktiekapital på henved 180.000 Rdlr., hvilket var ganske imponerende i en tid, hvor kongens og Rigets årlige indtægter tilsammen kun udgjorde godt det dobbelte. Omtrent 300 aktionærer sluttede op om projektet med indskud der varierede fra 50 til 16.000 Rdlr. Det betyder, at man har dispenseret fra de oprindelige bestemmelser om et mindsteindskud på 150 Rdlr. Geografisk fordelte aktionærerne sig over hele monarkiet, men med tyngdepunktet i København, hvor Borgerskabet indbetalte en tredjedel af den samlede kapital. Undtager vi kongen og de få udenlandske investorer, så var det aktionærerne i de norske provinser, som gennemsnitligt indskød de største beløb, men til gengæld talte de kun en snes stykker. Modsat forholdt det sig i den danske provins, hvor lidt over 100 aktionærer investerede ialt 31.000 Rdlr., svarende til under en tredjedel af deres norske medkonsorter. Endelig var der Adelen, hvis interesse for projektet som anført var stærkt begrænset. Således tegnede den samlede stand kun aktier for 27.000 Rdlr. fordelt på 40 enkeltpersoner, hvoraf de 11 var medlemmer af rigsrådet. ¹⁰

Der er ingen tvivl om, at kongens hvervekampagne fik stor betydning for aktieteg-

ningen, hvorfor det kan undre, at den ikke blev iværksat tidligere. Men sagen er, at nyheden om oprettelsen af et dansk ostindisk kompagni ikke blev modtaget lige godt alle steder. Især Nederlandene brød sig ikke om den uventede konkurrence efter selv at have investeret betragtelige ressourcer på det fjernøstlige marked. Givetvis derfor indførte de i december 1616 et forbud mod, at undersætter i fremmed tjeneste sejlede til Indien. Christian 4. vidste udmærket, at det nystiftede Kompagni ville vække irritation i Nederlandene og holdt sig formentlig af samme grund ude af projektet. I sidste ende kunne det nemlig frygtes, at hans personlige engagement ville provokere dem til at træffe modforholdsregler, der influerede på betingelserne for den langt vigtigere handel i de hjemlige farvande. Situationen var nemlig den, at Nederlandene i 1614, som resultat af kongens optræden under Kalmarkrigen, havde inviteret Sverige med i deres lübske forsvarsforbund. Selvom forbundet principielt var defensivt med en erklæret målsætning om at beskytte den fri handel i Nord- og Østersøen, så var det i realiteten en antidansk alliance, der havde til formål at begrænse Christian 4.s handlefrihed. Når han alligevel i 1618 engagerede sig i Kompagniet skyldtes det, at grundlaget for alliancen langsomt smuldrede væk. Med andre ord arbejdede tiden for kongen, og den umiddelbart isolerede udenrigspolitiske position viste sig gradvist mindre faretruende. Gustav Adolf havde i Knærød 1613 betalt dyrt for freden og ville ikke risikere denne til skade for hans ekspansive politik i Østeuropa. For Nederlandene gjaldt det,

Her ses Christian 4. på magtens tinde o. 1613. Både indenrigs- og udenrigspolitisk stod han stærkt, og den position skulle nu bruges til at reformere det danske samfund. Erhvervslivet var et af omdrejningspunkterne i denne plan, og det skulle organiseres i pagt med tidens økonomiske tænkning. Således blev Ostindisk Kompagni det første og mest prestigefyldte projekt i det man siden kaldte Christian 4.s merkantilistiske erhvervspolitik. (Stik af Johs. Müller efter maleri af Peter Isachs. H&S)

Here Christian IV can be seen at the peak of his power around 1613. He had a strong position in domestic as well as foreign affairs, and he would now use this position to reform Danish society. Commerce was one of the central points in this plan, and it was to be organised in accord with the economic thinking of the time. In this way the Danish East India Company became the first and most prestigious project in what has since been called Christian IV's mercantile trade policy. (Engraving by Johs. Müller from a painting by Peter Isachs, DMM)

at våbenstilstanden med Spanien nærmede sig sit udløb, hvorfor behovet voksede for en tilnærmelse til Danmark. Kongen havde altså nogle manøvre muligheder, da han påbegyndte sin hvervekampagne i sommeren 1618. Men faktisk havde han allerede i løbet af foråret forsøgt at skabe klarhed over, hvorledes man i Nederlandene nu stillede sig til det danske Kompagni. Således kunne den allestedsnærværende Jonas Charisius den 3. maj berette om en noget mere imødekommende holdning hos den nederlandske regering, der mundtligt havde lovet, at danskerne nok skulle blive vel modtaget i Ostindien. Ydermere var man indstillet på at opgive forbudet mod, at undersætter sejlede til Indien i fremmed tjeneste, og det blev endda tilladt Jonas Cha-

CHRISTIANVS QVARTVS DEI GRATIA DANIAE, NORVEGIAE, VANDALORVM GOTHORVMQVE REX; DVX SCHLESVICI, HOLSATIAE, STORMARIAE ET DITHMARSIAE; COMES IN OLDENBORCH ET DELMENHORUM.
*Ex Archetipo Petri Isachs Maiestatis Regiae pictoris Joannes Müller sculpit.
 Cum Joannis Printzoni Rotunum Excavatorum Belfo 1622.*

risius at hverve søfolk i Nederlandene.¹¹

Endelig i august 1618 kunne det første skib stå Sundet ud, og den 29. november samme år fulgte så den øvrige eskadre under kommando af den unge Ove Giedde.

1616 Artiklerne suppleres

I foråret 1621 var man efterhånden ved at miste tålmodigheden i Kompagniet, idet Ove Gieddes ekspedition nu var bortrejst på sit tredje år, uden man havde sikkert kendskab til dens skæbne. Men intet nyt er som bekendt godt nyt. For kongen var det i hvert fald en trøst, at et netop hjemvendt nederlandsk fartøj ikke havde noget at berette om de danske skibe, for gik det dem ilde »daa uyste dii ted uell« som han skrev i et brev til sin kansler.¹² Uvisheden kunne ikke skjules, og for Kompagniet skabte den et håndgribeligt problem. Investorerne holdt sig nemlig væk, hvorfor man med besværlighederne fra den første udredning frisk i erindring måtte opgive at udbyde nye aktier til salg.¹³ Men trods denne uvisse situation begyndte man alligevel at forberede ekspeditionens hjemkomst. Tilsyneladende var der opstået et behov for en præcisering af, hvordan kompagniledelsen skulle forholde sig ved salg af de forventede returvarer. Således udstedte kongen på vegne af direktionen et åbent brev den 29. april 1621, som bevilgede Kompagniet tre punkter i tillæg til 1616 Artiklerne.¹⁴

Indledningsvis bekræfter det første punkt, at direktørerne ikke hæftede økonomisk for deres dispositioner. Dog under forudsætning af, »at de ikke forsætteligvis eller med Vidende betro Kompagniets Gods« til uvederhæftige personer og derved påfører selskabet et tab. Dernæst blev det indskærpet, at de under ingen omstændigheder måtte sælge de hjembragte varer »til Profit og fordel for sig selv«. Endelig krævede det første punkt, at direktørerne skulle udvise

den største forsigtighed »med i rette Tid og ved lovlige Midler« at indkræve betaling for de solgte varer. Det andet punkt knyttede sig til selve regnskabsførelsen. Direktørerne skulle holde nøje regnskab med alt »som udgives på Kompagniets Vegne« og samtidig blev der forlangt behørig dokumentation for alle udgifter, der oversteg N daler. Desværre står beløbet ikke angivet, men også småpluk og mindre udgifter skulle indskrives i regnskabsbøgerne med angivelse af »Dag, Tid, Mandtal og Personernes Navn, samt hvorfor og hvortil det er udgivet«. Det tredje og sidste punkt fastslog kort, at direktionen skulle tjene Kompagniet med »Myndighed og Avtoritet«. De indgåede handler skulle med rigtige bøger og regnskaber kunne bevises »at være gjort i den bedste Mening og til Kompagniets Fordel«.

Der er næppe tvivl om, at disse punkter udfyldte et hul i 1616 Artiklerne. Dengang begrænsede interessen for returladningerne sig alene til Kompagniets toldforpligtelser, og retningslinierne for salget af varer blev ganske overset. Men trods de formelle omstændigheder bag udstedelsen af disse nye bestemmelser synes det umiddelbart svært at tro, at Kompagniets ledelse var de egentlige ophavsmænd. Dertil forekommer indholdet både for omfattende og i sidste ende indskrænkende på deres handlefrihed. Langt mere sansynligt er det, at vi her ser aktionærkredsen sætte sin vilje igennem. I hvert fald fremgår det klart, at direktørerne kun måtte fravige bestemmelserne, såfremt det skete »med 12 eller 18 af de bedste og paa saadan Handel forstændige Participanters Raad, Vidende og Betænkning«.

Men aktionærene ville mere end blot skabe klare retningslinier for salget af Kompagniets varer. De ønskede større kontrol med deres investeringer, og midlet var en stramning af ledelsens privilegier. Som tidligere anført nød direktørerne omfattende beskyttelse mod retsforfølgelse, og selvom deres forvaltning formelt kunne indbringes for retten, var det i praksis umuligt at føre beviser for en mangelfuld eller uhæderlig administration. Dertil var kravene til regnskabsførelsen for ringe i både indhold og omfang. Samtidig gjaldt, at de i ingen tilfælde var erstatningspligtige. Det var netop disse begunstigelser, som nu blev forsøgt stækket med gennemførelsen af de tre supplerende punkter til 1616 Artiklerne. Fremover var ledelsen nemlig ansvarlig for sine dispositioner, hvorfor der blev krævet regnskabsmæssige beviser for, at den altid handlede i god tro. Opstod der således uenighed om en sag, påhvilede bevisbyrden i realiteten direktørerne, som i visse tilfælde endog hæftede for tab, de måtte påføre Kompagniet.

Naturligvis kunne direktørerne ikke være tilfredse med et sådant indgreb, der lagde så åbenlyse begrænsninger i deres forvaltning. De kunne med nogen ret hævde, at hensigten aldeles stred imod indholdet af de privilegerede Artikler, som man havde udstyret dem med kun fem år tidligere. Samtidig var de respekterede borgere, som havde indskudt et mindstebeløb på 3.000 Rdlr. netop til sikkerhed for en »Throlig og Redelig« forvaltning af Kompagniet. Omvendt måtte aktionærene fremhæve, at der blot var tale om en nødvendig præcisering af allerede gældende betingelser. Såle-

des havde direktørerne trods alt aflagt ed på at forholde sig »Well och ehrligen« i deres administration samt holde »Gott och Rigtigt« regnskab. Når aktionærene overhovedet havde held til at gennemtvinge disse tre punkter, hang det formentlig sammen med den uvished, der hidtil havde præget projektet. Det synes ikke utænkeligt, hvis kongen aktivt støttede deres synspunkter, idet han kunne håbe, at man herved ville trække flere investeringer til og på den måde lette hans økonomiske engagement.

Hvad angik det regnskabsmæssige indhold i disse nye bestemmelser, lagde det sig kun i forlængelse af en udvikling, der var påbegyndt næsten tre år tidligere. Som anført blev de menige aktionærer oprindeligt ikke levnet indsigt i ledelsens regnskaber, der hverken skulle revideres eller godkendes af nogen generalforsamling. Det samme gjaldt for så vidt også kongen. Men den 2. august 1618 befalede han alligevel direktørerne at gøre regnskab for 4 eller 6 af aktionærene, valgt efter hans vilje.¹⁵ Igen i 1619 og 1620 blev der afkrævet regnskaber, og den 20. oktober 1620 hører vi, at der på de menige aktionærers vegne skulle gives direktørerne »Fuldkommen og tilbørlig Kvittans efter rigtigt aflagt regnskab«.¹⁶

Det er umuligt at afgøre på hvilket grundlag denne tiltagende revisionsmyndighed hvilede, men for kongens vedkommende lod den sig antageligt diktere af rent praktiske forhold. I hvert fald fordrede ledelsens mange anmodninger om lån i disse år en betydelig bedre indsigt i Kompagniets regnskaber.¹⁷

Direktionens selvsuppleringsret annulleres

Aktionærerne kunne med tilfredshed konstatere, at de i rette tid havde fået gennemført bestemmelserne for salget af returvarer. I løbet af 1622 ankom nemlig hele tre fartøjer, hvorefter endnu to fulgte med hver to års mellemrum. Omsider fik man også sendt skibe til Indien igen, tillige med en vis regelmæssighed. Således blev der foretaget to årlige udrustninger i perioden 1622-24, hvilket var en bemærkelsesværdig kraftanstrengelse. Spørgsmålet er imidlertid på hvilket økonomisk grundlag man foretog disse udrustninger, samt hvilke konsekvenser det fik for Kompagniet internt.

Som nævnt var det oprindeligt planen, at man senest efter tredje udredning skulle have opsparet en kapitalreserve til Kompagniets fortsatte drift. Selvom vi ikke ved meget om returladningernes værdi, så gav de aldrig det nødvendige overskud. Men mulighederne for finansiering af udrustningerne begrænsede sig ikke alene til salget af det hjembragte gods. Som vi har set, forsøgte kongen allerede i 1618 at få aktionærer til Kompagniet gennem direkte henvendelser til enkeltpersoner. I 1623 genoptog han denne hvervekampagne, idet tre fremtrædende medlemmer af den jyske adel blev anmodet om, at »gøre sig al mulig Flid for at disponere« de standsfæller, som hidtil havde undslået sig et bidrag, til også at købe aktier.¹⁸ Og kongen ønskede straks tilbagemeldinger om, hvem der indvilgede herpå samt beløbsstørrelsen for hver enkelts tegninger. Henvendelsen var ikke til at tage fejl af og mange har formentlig følt sig presset til at give tilsagn om

summer som øjeblikkets økonomiske konjunkturer ikke tillod dem. I hvert fald noterede den svenske resident, Anders Persson, at foruden højadelen kunne kun få andre indfri deres løfter til Ostindisk Kompagni.¹⁹ Endelig kom den sidste og meget vigtige kilde til finansiering af Kompagniets aktiviteter gennem lån fra såvel private som kongen. Men kongen var ubetinget den største långiver og i slutningen af 1624 blev hans tilgodehavende i Kompagniet opgjort til den svimlende sum af 307.000 Rdlr. Alene i perioden 30. november 1621 til 14. oktober 1622 forstrakte han Kompagniet med 265.000 Rdlr., hvilket mere end antyder, at de fire udrustninger i 1622-23 for størstedelen var lånefinansieret.

Aktionærerne måtte naturligvis se med skepsis på denne måde at finansiere Kompagniets aktiviteter. Økonomisk kunne de med nogen ret hævde, at deres interesser ikke blev varetaget hensigtsmæssigt. På intet tidspunkt havde aktierne givet udbytte, og udsigten hertil blev overskygget af gældens størrelse og kreditorernes antal. Problemet for aktionærerne var imidlertid, at de ingen mulighed havde for at påvirke beslutningerne om Kompagniets udrustninger. Dette lå fortsat i hænderne på direktionen, hvor aktionærerne ikke var repræsenteret. Målet måtte derfor være at bryde den tæt sluttede kreds som direktørerne udgjorde, og en af måderne var at få ophævet ledelsens selvsuppleringsret.

Men inden vi når så vidt, skal vi se på, hvad der fik kongen til at forstrække det ostindiske projekt med hele 265.000 Rdlr. i perioden fra efteråret 1621 og knapt et år frem. Man må nemlig undre sig over, at

han lånte Kompagniet et beløb af den størrelsesorden på et tidspunkt, hvor han faktisk var begyndt at nedprioritere sine erhvervsprojekter til fordel for vigtigere udenrigspolitiske mål.²⁰

1621 var på mange måder et turbulent år for Christian 4. I løbet af foråret havde han ført en række vellykket forhandlinger med regeringerne i både Haag og London, som definitivt brød Danmarks udenrigspolitiske isolation. Efter Frederik af Pfalz' nederlag samt udløbet på våbenstilstanden mellem Spanien og Nederlandene, var de nordeuropæiske protestanter for alvor trængte, hvilket placerede den danske konge centralt i tidens storpolitiske magtbillede. Nederlandene mere end antydede, at de gerne så Christian 4. i spidsen for en evangelistisk alliance, der kunne tage kampen op med den katolske liga. Det var en rolle, som gik helt i spænd med kongens selvforståelse og ambitioner. Derfor kom det meget ubelejligt, da svenskekongen i efteråret 1621 indtog Riga og samtidig åbent antastede det danske Østersøherredømme. Gustav Adolf lod nemlig forstå, at der nu herskede et svensk dominium fra Riga til Bornholm omfattende både Gotland og Øsel. Problemet for Christian 4. var i sin korthed, hvordan han skulle møde denne territoriale krænkelse. Umiddelbart var han den svenske konge overlegen når det kom til flådestyrke, men at optrappe konflikten ville være direkte uklogt som situationen så ud i Europa. Omvendt var det et alvorligt svaghedstegn at ignorere en sådan krænkelse, som kunne skabe et alvorligt problem for hans bestræbelser på at blive protestanternes leder. Det gjaldt derfor om

at finde en løsning, der klart markerede at styrkeforholdet fortsat var intakt i Norden trods svenskernes erobring af Riga. Og med 1600-tallets stærkt udviklede magtpolitiske symbolsprog var Ostindisk Kompagni som skabt til formålet. At finansiere ekspeditioner til Indien var nemlig en betydelig præstation som kun få europæiske monarker magtede i begyndelsen af 1620erne og dem tilhørte Christian 4 i modsætning til Gustav Adolf.

For Christian 4. var Ostindisk Kompagni mere end blot et erhvervsprojekt. Det var samtidig et projekt, der gav ham prestige på den europæiske politiske scene. Og det er sandsynligvis i det lys, man skal se hans betragtelige lån til kompagniet i 1621-22. Denne dobbelte betydning som selskabet havde for kongen fik sit særlige udtryk efter Kejserkrigen, hvor hans politiske prestige led et alvorligt knæk. Således understregede han ved flere lejligheder i 1630erne, at det ville være »disreputerligt« for ham, hvis projektet måtte opgives og handelen afståes eller sælges.²¹

Der blev imidlertid aldrig gjort fælles front mod katolikkerne som Nederlandene havde foreslået det. Så da kongen i juni 1625 krydsede Elben med sine tropper og derved intervererede i Kejserkrigen skete det uden konkrete aftaler med de øvrige protestantiske nationer. Mod slutningen af februar 1626 skrev Christian 4. fra sit ophold i Wolfenbüttel et brev til sin kansler, der kort berettede om den seneste udvikling i det nordtyske. Han var netop kommet fra fredsforhandlingerne i Braunschweig og kunne »Gud være lovet« melde alt vel, hvilket reelt dækkede over, at for-

handlingerne var strandet på hans egen modvilje. Brevet var orienterende og indeholdte ingen nyheder, med undtagelse af et hidtil overset afsnit omhandlende Ostindisk Kompagni. Således anføres det, at »Dii Beuyndthebber kan elegeris per maiora aff partisipanterne, och er mig lige fuldt, huem ted bliffuer, naar hand kan gørrer ted, hand bør«. ²²

Hvad kongen her havde taget stilling til var faktisk en annullering af direktionens selvsuppleringsret. Hermed var der gjort et yderligere indhug i dens magtstilling, og i fremtiden påhvilede det altså et flertal af aktionærerne at vælge egnede medlemmer til kompagniledelsen. Det var afgjort aktionærerne, som stod bag dette i grunden alvorlige organisatoriske indgreb. De havde ikke haft indflydelse på kompagniets aktiviteter og kunne derfor kun se til, at direktørerne gældsatte selskabet i en sådan grad, at det reelt var omsonst at håbe på aktieudbytte. Modsat måtte ledelsen naturligvis opfatte hele affæren som et urimeligt angreb på dens beføjelser og ansvarsområde. Efter en svær opstart var der trods alt kommet gang i Kompagniets aktiviteter med hele seks udrustninger i årene 1622-24. Krigsudbruddet som midlertidigt havde indstillet driften, kunne de vel næppe lægges til last. Men uanset ledelsens indvendinger, så havde kongen igen stillet sig på aktionærernes side i deres bestræbelser på at opnå større organisatoriske beføjelser. Og nogle år senere hører vi, at »de interesserede Participanter med kongens tilladelse allerede har deres Be-windthebbere«. ²³

Handelen genoptages

Med freden i 1629 blev det atter tid for kongen at genoptage sit civile liv, og det varede ikke længe, før planerne om at udruste en ostindisk ekspedition meldte sig. I en hast fik man klargjort to fartøjer, som allerede i december samme år kunne påbegynde deres rejse. Kejserkrigen havde medført et næsten uopretteligt prestigetab for Christian 4., og samtidig vist, hvor vanskeligt det var at forsvare Jylland mod angreb fra syd. Imidlertid var den danske flåde fortsat den stærkeste i Østersøen, hvilket kongen tydeligt kunne demonstrere ved at udruste en ny ekspedition til Ostindien. Herved fik han nemlig signaleret, at han nok havde tabt krigen men bestemt ikke mente, at have tabt sin position i Norden. For Kompagniet havde den hurtige genoptagelse af handelen efter freden således nogle klare fællestræk med situationen efter Gustav Adolfs erobring af Riga i 1621. Det var stadigvæk prestigefyldt at sende skibe til Indien, og det forsøgte Christian 4. at udnytte til at stabilisere hans udenrigspolitiske position.

Imidlertid var Kompagniets privilegier udløbet i 1628 efter tolv år i værk, hvilket naturligt rejser spørgsmålet om grundlaget for handelens genoptagelse. Som bekendt havde kongen forbeholdt sig ret til at »forandre och forendre« privilegiernes indhold. Og som tingene havde udviklet sig op gennem 1620'erne, var der måske god grund til at foretage visse ændringer. Kompagniet havde trods alt allerede gennemgået markante organisatoriske forandringer med godkendelsen af de tre punkter i

1621, samt ophævelsen af direktionens selvsuppleringsret i 1626. Faktisk er der også kildemæssige indikationer på, at kongen udnyttede sin ret, om end de nærmere forhold næppe lader sig afdække i ønskelig grad.

I en skrivelse den 7. april 1634 til rektor og professorer i København lader kongen forstå, at han for nogen tid siden har »stiftet et Kompagni på Ostindien« ved hjælp af gode undersætteres ind- og tillæg.²⁴ Hvad der mentes hermed lader sig ikke umiddelbart bestemme, men kun få måneder forinden havde han i en anden skrivelse indkaldt til møde på Skanderborg Slot med et pålæg til direktørerne om at huske »Compagniets Bøger, Priwilegia de første och sidste, m.m.«.²⁵ Endelig hører i forbindelse med revisionen af regnskaberne i 1633, at »Bewindthebberne for det forrige Kompagni« ligeledes skulle deltage, da de havde haft regnskaberne »under Hænder fra begyndelsen og til 1629«.²⁶

Der blev sandsynligvis foretaget en privilegiemæssig reorganisation af selskabet omkring 1629. Men der var næppe tale om en egentlig rekonstruktion, som vi f.eks. ser efter det andet Ostindiske Kompagnis fallit i 1729. Dertil er kontinuitetslinierne fra tiden før 1629 for stærke. Efter Kejserkrigen fulgte inflationen, hvilket i 1635 foranledigede kongen til at kræve foretaget en kursjustering af aktionærernes indlæg, »idet en Del er gjort for nogle Aar siden, en Del senere til forskellige Tider«.²⁷ Formålet var helt givet at opskrive pålydende aktieværdi for de første tegninger i håbet om at øge indtægterne ved de nu jævnlige afkrævede procentvise tillæg (se neden-

for). Men heller ikke på udgiftssiden syntes kongen at opstille nogen skarp skillelinie for et eventuelt rekonstrueret Kompagni. I flere tilvælde anmodede han nemlig direktørerne om at afvikle forskellige gældsposter til private kreditorer, stiftet før 1629.²⁸

Selvom omfanget af denne reorganisation ikke lader sig bestemme, så må det alligevel undre, at den ikke har sat sig spor i den eksisterende forskning. I forhold til Kompagniets finansiering efter 1629, har Richard Willerslev dog fremdraget et enkelt punkt, som i det mindste må siges at være nytænkning, holdt op imod tidligere tiders besværligheder med at fremskaffe den fornødne kapital. Nok efterlod Kejserkrigen ikke uoprettelige skader på nationens økonomi, men den mærkede alligevel befolkningen i de første fredså, hvilket yderligere indskrænkede selskabets i forvejen beskedne muligheder for at finde nye aktionærer. Samtidig forlød det i begyndelsen af 1630erne, at aktierne nu sælges til »det halve og ringere«.²⁹ Der var derfor al mulig grund til at se sig om efter en ny finansieringsform. En oplagt løsning fandt man hos det nederlandske vestindiske Kompagni, der i 1624 havde afværget en truende kapitalmangel ved at afkræve aktionærerne et merindskud på halvdelen af deres aktiekapital. Imidlertid blev de danske aktionærer aldrig opkrævet et merindskud af den størrelsesorden, men de blev til gengæld mødt med en række krav om mindre ydelser op gennem 1630erne. Således anmodede kongen i årene 1629/30, 1634, 1636 og 1637/38 ved flere lejligheder aktionærerne om at indskyde mellem 15 og 20 procent af deres oprindelige indskud.³⁰

Karakteristisk for disse krav om merindskud var dog, at de baserede sig på en vis grad af frivillighed. Kongen havde ingen hjemmel til at opkræve pengene eller for den sags skyld konfiskere aktionærernes indskud, som han gentagne gange truede med, såfremt de opkrævede summer ikke blev indbetalt.³¹ Blot kunne han appellere til aktionærernes solidaritet, idet han selv fandt det ganske urimeligt, hvis den ene skulle fortsætte den andens handel »til egen Skade og Risiko«.³²

Richard Willerslev har således ret, når han ser disse forskellige forsøg på at skaffe kapital, som et vidnesbyrd om, at aktionærerne kun hæftede med deres indskud. Men det er til gengæld ikke korrekt, når han hævder, at der fra regeringens side ikke blev gjort noget forsøg på at udvide aktionærkredsens ansvarlighed videre.³³ Tværtimod strakte kongen sig langt i bestræbelserne på at opnå aktionærernes godkendelse af disse merindskud som en legitim finansieringskilde til selskabets aktiviteter. Og netop kongens bestræbelser blev en del af drivkraften bag den organisatoriske udvikling, som kom til at præge Kompagniet i den første halvdel af 1630erne, hvilket mødet på Skanderborg Slot klart viser.

Mødet på Skanderborg Slot

Aktionærernes sammensætning undergik en forandring i begyndelsen af 1630erne. Langsomt forsvandt de udenlandske investorer ud af billedet, ligesom mange af de private købmænd efterhånden også forlod selskabet. Tilbage blev overvejende folk, som på en eller anden måde var knyttet til

den offentlige forvaltning og derfor dårligt kunne undslå sig de mange opfordringer om nye indskud. Richard Willerslev har beskrevet denne udvikling som en klar markering af Kompagniets forvandling til et statsstyret projekt, hvor aktionærernes vilkår blev yderligere forringet. De fik ikke længere indsigt i regnskaberne, og i det hele taget havde aktionærerne kun betydning i den udstrækning det »var muligt at blokke dem for penge«.³⁴

Synspunktet er fristende og harmonerer godt med den udbredte opfattelse af Christian 4., som en egenrådig og næsten pedantisk monark når det kom til statsadministrationen. Men det må samtidig konstateres, at Richard Willerslev aldrig levner aktionærernes organisatoriske stilling efter Kejserkrigen den opmærksomhed, som kildematerialet faktisk tillader.

I begyndelsen af januar 1634 modtog storaktionær Albret Skeel en anmodning fra kongen om at opsøge »de fornemste og rige af Adel og borgere« i forsøget på at tilvejebringe kapital til en ny ekspedition.³⁵ Til gengæld ville kongen i mellemtiden overveje mulighederne for at fremskaffe et skib til formålet. Desværre kender vi ikke Albret Skeels svar på anmodningen, men konkrete økonomiske tilsagn fik kongen ikke. Formentlig har storaktionærerne udtrykt betænkeligheder og måske endda direkte undskyldt sig med, at man ikke kunne gå enegang uden om de øvrige aktionærer. Således indkaldte Christian 4. godt tre uger senere til møde på Skanderborg Slot den 10. marts, idet Kompagniet blev tilsagt at møde med en delegation »vel instruere-

Døbefont af smedjern udført 1646 til Holmens Kirke i København af H. U. Schwitzer. Selv i sit valg af ornamenten til kirkeligt brug slog Christian IV's begejstring for det ostindiske eventyr igennem. De eksotiske figurer flankerer kongens kronede navnetræk. (Foto: Privateje)

Baptismal font of cast-iron made in 1646 for Holmens Church in Copenhagen by H. U. Schwitzer. Christian IV's enthusiasm for the East Indian adventure shone through even in his choice of ornaments for church use. The king's name is flanked by the exotic figures. (Privately owned photo)

de til at forhandle om Handelens Fortsættelse«. ³⁶ Det fremgår, at kongen var indstillet på »at høre de menige Participanters Raad og Betænkning herom«, da han fandt det rimeligt, at flertallets stemme »i saadant tilfælde høres og følges«. Det var bestemt nye toner i et Kompagni, der oprindeligt ikke levnedede aktionærene nogen indflydelse. Nu stod de pludselig i en situation, hvor de i samråd med kongen kunne tilrettelægge den fremtidige drift. Men det forudsatte, at man fik løst problemerne omkring finansieringen. Der er næppe tvivl om, at Christian 4. foretrak en ordning, som rakte ud over den aktuelle udredning. Udviklingen havde nemlig vist, at Kompagniet ikke magtede at finansiere sine aktiviteter selv. Der måtte tilføres kapital før hver ekspedition, og derfor ønskede kongen aktionærernes godkendelse af, at de løbende kunne opkræves et merindskud. Naturligvis var det ikke uden risiko at lade aktionærernes flertal afgøre spørgsmålet om Kompagniets finansiering. Men kongen forsøgte at imødekomme denne risiko, idet han havde fundet midlerne til at udruste et orlogsskib og samtidig arbejdede på også at udruste en jagt.

Vi ved ikke, hvordan mødet på Skanderborg Slot forløb, men meget tyder på at parterne skiltes uden endeligt resultat. Kongen havde ikke fået aktionærernes godkendelse til at opkræve et merindskud. Dette kunne kun ske med en vis grad af frivillighed, hvilket fremgår af en skrivelse, sendt til Rektor og Professorer i København den 7. april. ³⁷ Heri anmodes adressaterne om at samle »Participanterne af Gejstligheden« til forhandlinger om et pro-

centvis indskud af deres aktiekapital. Det blev understreget, at de af gejstligheden, som ingen formue havde ikke skulle anmodes om udlæg. For at hjælpe forhandlingerne lidt på vej kunne kongen endvidere meddele, at han nu indvilgede i at stille både et orlogsskib og en jagt til rådighed for Kompagniet samt »montere og proviantere dem med al fornødenhed«, dog mod en ikke angivet del af fragten. Det fremgår imidlertid også, at skrivelsen af 7. april var et nyt forhandlingsoplæg, som kongen anmodede rektor og professorer om at viderebringe til de aktionærer, som havde deltaget i mødet på Skanderborg Slot. Adressaterne skulle anvende deres yderste »Kredit, Flid og Omsorg for at forrette dette«, således at aktionærernes delegerede kunne sendes til København »med en sådan Fuldmagt, at de kan træffe endelig afgørelse heri«.

Her slipper kilderne så de forhandlinger, der siden førte til udrustningen af to fartøjer i 1635. Men i november 1634 forlyder det, at aktionærerne af adel og borgerskab i Danmark har bevilget et vist beløb, hvorfor kongen formoder, at man »i Norge vil gøre det samme«. ³⁸ Kun få dage senere henvendte han sig til en række aktionærer fra det lærde miljø i København og bad dem yde et tillæg, idet »andre participanter er gået ind på at udlægge 15 Rdlr. af hver Hundrede«. ³⁹ Så vidt det kan vurderes, indgik aktionærkredsen altså ikke nogen fælles overenskomst om udrustningernes finansiering. Kongen var derfor nødt til i første omgang at tage til takke med den aftale han kunne få istand med adelen og borgerskabet. En aftale, som tydeligvis

skulle bruges til at presse andre aktionærgrupper til også at gøre indlæg i Kompagniet.

Hele forløbet omkring mødet på Skanderborg Slot synes bestemt ikke at tegne en udvikling, hvor aktionærernes vilkår blev yderligere forringet, som anført af Richard Willerslev. Tværtimod blev de aktivt inddraget i beslutningerne om Kompagniets drift som ligeværdige forhandlingspartnere, hvis synspunkter både skulle høres og følges. Og selvom kongen gav betydelige indrømmelser under vejs, formåede aktionærerne faktisk at manøvrere sig ud af forhandlingerne uden at acceptere hans krav om nye indskud i Kompagniet. Trods forandringerne i aktionærkredsen stod den altså stærkt i 1634 med beføjelser, der var mere vidtstrakte end hidtil set. Samtidig optrådte aktionærerne bedre organiseret, om end strukturen ikke umiddelbart lader sig afdække. Blot fremgår det, at kongens forskellige forslag til finansiering af den nye udrustning først skulle forelægges de menige aktionærer, hvorefter deres delegerede kunne udstyres med det nødvendige mandat til videre forhandlinger.

Kongens part og kapital i Kompagniet

Da kongen i 1620erne sanktionerede aktionærernes forskellige krav om ændringer af Kompagniets Artikler, var årsagen ikke en dybere forståelse af deres særskilte behov, ligesom det heller ikke var noget velovervejeth angreb på direktionens magtstilling. Det var snarere et forsøg på at tilgodese egne interesser, idet han kunne håbe, at disse ændringer på sigt ville fremme en generel lyst til at investere i projektet og

derved nedbringe hans personlige udgifter. Men herved udstak han i realiteten også rammerne for det samarbejde med aktionærerne om Kompagniets udrustninger, der havde præget udviklingen i første halvdel af 1630erne.

Udfaldet af mødet på Skanderborg Slot gav imidlertid kongen stof til eftertanke. Han havde strakt sig langt i forhandlingerne og endda indvilget i at udruste to skibe, men fik ikke noget til gengæld. Han måtte derfor uundgåeligt stille sig det spørgsmål, om samarbejdet med aktionærerne levede op til forventningerne, om resultatet stod mål med den fortsatte drøje økonomiske byrde, der påhvilede ham.

Allerede sidst på foråret 1634 havde kongen gjort sin stilling op. Således tog han den 30. maj initiativ til én gang for alle at konsolidere sin position i Kompagniet, idet rentemestrene blev pålagt at lave en samlet opgørelse over de summer, han havde forstrakt den ostindiske fart, og siden »lægge den til den forrige (indskudte) Kapital«. ⁴⁰ Med andre ord ønskede han at konvertere gamle lån til ny aktiekapital, hvilket angiveligt udsprang af et behov for præcist at kende sin »Part og Kapital i Kompagniet!« Set ud fra en økonomisk betragtning var dette med Richard Willerslevs ord en »ganske intetsigende ompostering«, da pengene alligevel måtte anses for tabt. ⁴¹ Men Richard Willerslev ser ikke denne ompostering i sin rette sammenhæng. Den ville nemlig afgørende forrykke styrkeforholdet internt i selskabet, eftersom kongen derved ville erhverve sig aktiemajoriteten. De øvrige aktionærer var derfor næppe begejstret for dette initiativ. Omvendt var de udmær-

ket klar over, at deres investeringer stod og faldt med kongens fortsatte økonomiske engagement. Et forhold, som også Christian 4. var sig bevidst og samtidig forstod at udnytte som den drevne forhandler han var. Det forekommer i hvert fald ikke uden taktisk sans, når han den 2. september samme år, i en sag om nogle uafklarede gældsposter, forlangte en snarlig afgørelse for således at vide »hvor højt han er interesseret i det nævnte Kompagni«. ⁴²

I virkeligheden kunne aktionærene ikke stille meget op for at forhindre denne magtovertagelse, højst forhale tidspunktet. Men senest i marts 1636 synes den en realitet, da kongen under henvisning til, at han nu »fast over Hælvten participere i det Ostindiske Kompagni« udpegede Willum Level som nyt medlem af direktionen. ⁴³ Herved havde kongen klart markeret, hvilke muligheder, der formelt stod til hans rådighed, endda på et område som aktionærene opfattede vitalt for deres interesser. Men betragtede han sig nu som egenrådig i Kompagniet, og skulle aktiemajoriteten udnyttes i andre forhold, som f.eks. fremtidige udrustninger? Et fingerpeg herom blev givet et halvt år senere, hvor planerne om en ny ekspedition tog form. Den 4. november 1636 hører vi, at kongen agtede at »reparere og udruste« endnu et fartøj, hvortil han behøvede en foreløbig beregning af, hvad det tilkom enhver at betale, når »der skal udlægges 20 af hver 100 Kapital«. ⁴⁴ Det var en udmelding, der sandsynligvis mødte nogen modvilje i aktionærkredsen. Den 14. november pålagde kongen derfor direktørerne at sammenkalde aktionærene og forelægge dem spørgs-

målet om udrustningen af det pågældende skib. ⁴⁵ Imidlertid havde han svært ved at skjule sine egentlige hensigter, da han på mødet ønskede aktionærernes accept af, at de alligevel kunne »tilholdes at hjælpe med et ringe udlæg«. Ville man ikke anerkende rimeligheden heri, måtte de ifølge kongens vurdering »afstå deres første indskudte kapital« og derved forlade Kompagniet. Meget tydeligere kunne det ikke siges, og den følgende dag blev resultatet offentliggjort. I et åbent brev af 15. november 1636 erklærede kongen, at han efter »begæring fra flertallet af Participanterne« havde påtaget sig at forestå en udrustning. ⁴⁶ Ifølge aftale med »de fleste og største participanter« skulle der til det formål erlægges yderligere 15 procent af det første indskud. Til gengæld lovede kongen, at de som indbetalte disse penge, ville få dem godtgjort med det næste skib fra Indien. Dog først når han selv havde fået sin fragt deraf og kun »såvidt det strækker til«.

Indholdsmæssigt afveg denne aftale ikke betydeligt fra det udspil, kongen var kommet med i forlængelse af mødet på Skanderborg Slot. Men i modsætning til dengang, var understregningen af aktionærernes medbestemmelse nu udelukkende retorisk og kunne kun relateres til en egentlig forhandlingssituation af navn. Mens man i 1634 havde haft både tid og lejlighed til at rådspørge de menige aktionærer ude i landet, så var dette øjensynligt ikke længere tilfældet. Den tid hvor aktionærene blev taget med på råd var uigenkaldeligt forbi. Siden begyndelsen af 1620'erne var de blevet tilkendt stadigt flere beføjelser og fra Kejserskrigens afslutning havde de i nogen

udstrækning fungeret som forhandlingspartnere i selve beslutningsprocessen omkring udrustningerne. Imidlertid førte denne forøgede indflydelse hverken til flere eller større investeringer, hvorfor kongens incitament til at fastholde samarbejdet faldt bort.

Mens det således lader sig sandsynliggøre, hvad der foranledigede Christian 4. til at sikre sig aktiemajoriteten, så volder det flere vanskeligheder at fastslå, hvori han så fordelene ved denne magtovertagelse. Måske ønskede han blot større kontrol med ledelsen, hvis administration han ved forskellige lejligheder havde udtrykt sin irritation over. Måske var håbet i virkeligheden, at aktiemajoriteten ville give ham de fornødne beføjelser til at udvide aktionærernes ansvarlighed så fremtidens behov for merindskud i Kompagniet kunne opkræves på et legitimt grundlag. Men i så fald mislykkedes hans forhåbning. Aktionærerne havde siden begyndelsen af 1630'erne gradvist afskrevet selskabet som et tabsgivende projekt, og den sidste tro på at nye investeringer ville ændre herpå forsvandt hurtigt med kongens magtovertagelse. Således går der herfra en lige linie frem til 1638, hvor en række aktionærer henstillede til kongen om, »at dette værk ikke flere folk skal bringe til yderste armod end hidtil er sket«. ⁴⁷

Willum Leyels ed

Det har længe været kendt, at direktørernes magtstilling blev svækket markant i 1630'erne. Deres virkefelt indskrænkede sig i hovedsagen til rent administrative opgaver, tilsyneladende helt uden deltagelse i

beslutningerne om Kompagniets aktiviteter. Richard Willerslev har beskrevet dem som »statens embedsmænd, ansat af kongen paa fast løn«. ⁴⁸ Det må dog konstateres, i lighed med aktionærernes organisatoriske stilling, at ledelsens samlede forhold efter 1629 aldrig har været undersøgt nærmere.

Som bekendt blev Willum Leye i 1636 udpeget til ny direktør i Kompagniet. Vover man at betragte netop hans ed til kongen som et udtryk for de almindelige vilkår, hvorunder direktørerne nu var ansat, så fremgår det, at de forestod deres bestilling under tavshedspligt. ⁴⁹ Intet måtte åbenbares om »Handelens tilstand til Skade for Kompagniet«. Desuden skulle de forholde sig redeligt i handelen og ikke favorisere noget menneske, selvom kongen i anden sammenhæng påpegede, at han helst så returvarerne solgt til en »Indlænding end til en Udlænding«, såfremt prisen var den samme. ⁵⁰ Ydermere måtte direktørerne hverken deltage i køb, salg eller leverancer af Kompagniets varer, med mindre det skete med særlig tilladelse, udstedt af aktionærerne. Richard Willerslev anfører, at det allerede i 1620'erne var et problem for især de største aktionærer at se, hvorledes direktørerne udgjorde de vigtigste leverandører af fornødenheder til udrustningerne og tilmed tog sig godt betalt for leverancerne. ⁵¹ Noget tyder altså på, at aktionærerne også på dette punkt er blevet tilgodeset. Endelig var der spørgsmålet om aflønning. Ifølge 1616 Artiklerne var direktørerne sikret en provision på 2 procent af både ud- og hjemrejserne. Et forhold som siden må være blevet ændret, eftersom Wil-

lum Leye blev garanteret en årlig løn på 300 Rdlr. in specie »at udrede af Kompagniet«.

Foruden disse formelle retningslinier var direktørerne også underlagt en konge, der fulgte nøje med i selskabets aktiviteter, og i visse tilfælde åbent kritiserede deres dispositioner. I et brev til rentemestrene af 29. juli 1635 udtrykker han således sin harme over Kompagniets prisniveau, hvilket han fandt urealistisk højt, sammenlignet med markedet i Hamborg.⁵² Det var imidlertid ikke forbrugerpriserne, som bekymrede kongen, men derimod »hourledis dy uyll komme till vdrustningen igen«, såfremt niveauet blev fastholdt. Et vedvarende problem for Kompagniet var nemlig konkurrencen fra de købmænd, der også hjemførte fjernøstlige produkter, men indkøbt billigere på markederne i bl.a. Hamborg. Derfor havde kongen allerede i 1624 forsøgt at styrke selskabets indtjeningsmuligheder ved at foreslå et importforbud af ostindiske varer udenom Kompagniet. Men før rigsrådet ville godkende forslaget, ønskede det vished om, at Kompagniet kunne sikre tilstrækkelige forsyninger, hvilket reelt stillede sagen i bero. Det var altså ledelsens manglende hensyntagen til de indenlandske konkurrenceforhold, som kongen overfor rentemestrene i 1635 udtrykte sin utilfredshed med. Og måtte direktørerne på den måde forvolde Kompagniet skade af nogen art, var det hans opfattelse, at »dy inted erre god for at oprette dem ygen«.

Herved pointerede Christian 4. samtidig, at direktørerne fortsat var økonomisk ansvarlige for deres dispositioner. Som tidligere anført fik aktionærene allerede i

1621 godkendt et tillæg til 1616 Artiklerne, der fastslog ledelsens erstatningspligt i tilfælde af ukorrekt eller mangelfuld forvaltning til skade for Kompagniet. En bestemmelse, som tilsyneladende stadig stod ved magt i 1630erne. Nu fik den konkrete sag om direktørernes prisfastsættelse af returvarerne aldrig noget retsligt efterspil, hvad den strengt taget heller ikke egnede sig til. I sidste ende var det jo en skønssag, hvorledes selskabets interesser bedst lod sig varetage. Vi kender ikke de omtalte varers faktiske salgsværdi, men ifølge ledelsens overslag, ville den gå næsten lige op med »den Gæld, som det ostindiske Kompagni stikker i«.⁵³ På den baggrund opgav kongen sin slet skjulte trussel om en retssag og anmodede i stedet direktørerne at rådslå sig med aktionærene om »ved hvad midler der... kan ske en ny udrustning«.⁵⁴ Imidlertid forelå der godt et halvt år senere en anden og langt mere håndfast sag om en ubetalt gældspost, som omgående fik kongen til at kræve direktørerne tiltalt ved retten. Han mente, at Kompagniets ledelse havde brudt et løfte om at indfri et gammelt lån og ville nu ved rettens hjælp have udbetalt det fulde beløb med renter samt en godtgørelse for »den lidte Skade«.⁵⁵ Sagen lader sig næppe udrede i detaljer, men det tyder på, at direktørerne også denne gang slap ved truslen. Kongen lod senere »Tiltalen mod dem fare«, idet han accepterede, at lånet ikke var »opsagt i rette Tid«.⁵⁶

Der er ingen tvivl om, at direktionen gradvist mistede styringen af Kompagniet, hvorved dens administrative opgaver blev trukket yderligere frem. En udvikling, som

Helfigursbillede af Christian 4. fra 1638. På dette tidspunkt havde kongen siddet på tronen i 50 år, og Danmark var ikke længere den stærkeste magt i Norden. Den merkantilistiske erhvervs politik var for længst opgivet, og Ostindisk Kompagni var i hastig opløsning. Samme år, som dette billede blev malet, ignorerede han fuldstændigt aktionærernes anmodning om selskabets ophævelse. (Maleri af Abraham Wuchters, 1638. Frederiksborg)

Full-length portrait of Christian IV from 1638. By this time the king had been on the throne for 50 years and Denmark was no longer the strongest power in the Nordic region. The mercantile trade policy had been abandoned a long time before, and the Danish East India Company was quickly falling apart. The same year that this picture was painted Christian IV totally ignored the shareholders' request to dissolve the company. (Painting by Abraham Wuchters, 1638. Frederiksborg)

klart blev understreget, da kongen i forlængelse af Willum Leyels udnævnelse anmodede de øvrige direktører om at optage ham som »Handelens Administrator sammen med dem«. ⁵⁷ Men ledelsen lod ikke sit virke bero på kongens nåde og befaling. I modsætning til hvad Richard Willerslev hævder, var direktørerne ansat og aflønnet af Kompagniet, og deres mandat var aktionærernes flertal. Naturligvis fik dette forhold et noget andet præg, da Christian 4. senest i 1636 bemægtigede sig aktiemajoriteten, men det gav ham ikke umiddelbart en mere føjelig ledelse. Et godt eksempel herpå er kontroversen om Erik Grubbes efterladte gods. Ligeså snart det kom Jomfru Anna Grubbe Pedersdatter for øre, at hendes bror var død i Indien, rettede hun henvendelse til kongen i forsøget på at redde sig en mulig arv. Sagen blev i første omgang ekspederet videre til

Kompagniet, hvor ledelsen imidlertid ignorerede den. Men den efterladte søster affandt sig bestemt ikke med denne behandling, og godt 10 måneder senere hører vi, at der er opstået trætte mellem hende og direktørerne. ⁵⁸ Da Erik Grubbe i sin tid var gået i tjeneste hos kongen, kun-

ne han dårligt sidde kontroversen overhørig. Han ønskede derfor parterne stævnet i forsøget på enten at »bilægge de opstaaede Tvistligheder i Mindelighed eller afgøre dem ved Dom«. Men direktørerne lod sig ikke sådan presse. På mødet fremlagdes nemlig en erklæring om, at de hverken kunne eller skulle give underretning om den omtvistede sag, eftersom de ikke havde haft noget at gøre med Kompagniets første regnskaber. Denne forklaring tilfredsstillede dog ikke kongen, som den 14. marts 1638 krævede ledelsen indstævnet, og denne gang med et alvorligt pålæg om at efterkomme hans befaling og afslutte sagen.⁵⁹

Det vides ikke, hvorledes kontroversen endte, men den kom afgjort til at handle mere om ledelsens interne beføjelser end Jomfru Anna Grubbe Pedersdatters mulige arv. Og der er ikke tvivl om, at direktørerne i dette tilfælde udnyttede enhver mulighed for at undgå, hvad de måtte opfatte som utidig indblanding i deres administration. Imidlertid var denne sag blot en principiel demonstration. Direktørerne var formentlig i 1638 opmærksomme på, at Kompagniets finansielle muligheder efterhånden var udtømte, og de derfor snart måtte indstille driften.

I november 1639 sendte selskabet, som en sidste krampetrækning, de to sidste skibe til Indien under kommando af Willum Leyel. Men der var mere tale om undsættelse end en ny handels ekspedition. Herefter faldt den hjemlige organisation fra hinanden i et sådant omfang, at man i 1644 ikke længere vidste, hvem der var ansvarlig for regnskaberne.

To år efter Christian 4.s død i 1650, vedtog rigsrådet at henstille til Kompagniets ophævelse.

Sammenfatning

Som tidligere anført så Richard Willerslev Ostindisk Kompagniets organisatoriske udvikling gå fra en magtfuld selvsupplerende direktion direkte til en kongelig magtovertagelse af ledelsen. En proces, som angiveligt kun forringede aktionærernes stilling yderligere. I nærværende artikel er der imidlertid argumenteret for et noget andet og betydeligt mere nuanceret forløb. Der er ligeledes skitseret en langt mere omfattende organisatorisk udvikling end den Richard Willerslev har fremført. En udvikling, som i første omgang kom aktionærerne tilgode.

Ifølge Kompagniets oprindelige privilegier var aktionærernes magtstilling nærmest retsløs. De havde ikke regnskabsindsigt og kunne intet stille noget op overfor en særdeles magtfuld direktion. Alligevel lykkedes det aktionærerne i 1621 at få gennemført tre supplerende punkter til 1616 Artiklerne, der klart sikrede dem større kontrol med ledelsens dispositioner. At disse nye bestemmelser samtidig var et opgør med direktørernes personlige begunstigelser fremgår af, at bevisbyrden nu påhvilede ledelsen, såfremt der opstod uenighed om en sag. Og i modsætning til hvad 1616 Artiklerne foreskrev, så kunne direktørerne i visse tilfælde gøres erstatningspligtige.

Oven på den meget stille periode, som havde præget Kompagniet siden 1618, oplevede man fra 1622-24 en næsten hektisk aktivitet. Endelig returnerede der skibe fra Indien og der blev sågar foretaget to

årlige udrustninger. Men aktiviteterne var for størstedelen lånefinansieret, hvilket hurtigt førte Kompagniet ud i en næsten bundløs gæld. For aktionæerne betød dette, at udsigterne til et aktieudbytte blev lange, hvad der formentlig fik dem til at kræve en plads i direktionen. Det var nemlig fortsat direktørerne, som fastlagde retningslinierne for de samlede aktiviteter og derved var ansvarlige for det økonomiske morads, selskabet befandt sig i. Christian 4. imødekom i 1626 aktionærernes krav, idet han annullerede ledelsens selvsuppleringsret. Herefter var det op til aktionæerne at udpege nye medlemmer til direktionen. Kun ti år efter Kompagniets stiftelse måtte ledelsen indse, at dens magtgrundlag var betydeligt indskrænket. Direktørernes personlige privilegier, der vel ikke umiddelbart lod sig forbinde med den daglige drift, var nu på forskellig vis blevet sat ud af værk.

Som noget nyt er det også godtgjort, at der i forbindelse med handelens genoptagelse efter Kejserkrigen i 1629 sandsynligvis er foretaget en privilegiumæssig reorganisation af selskabet. Blot kender vi ikke indholdet af Kompagniets sidste privilegier, som omtales i indkaldelsen til mødet på Skanderborg Slot. Men kongen havde som bekendt i 1616 Artiklerne forbeholdt sig ret til at foretage ændringer efter den første tolv-årige periode. Med den organisatoriske udvikling Kompagniet allerede havde gennemgået, var der god grund til at benytte sig af denne ret. Selvom vi ikke med sikkerhed kan afgøre på hvilket grundlag handelen blev genoptaget, var der et område, hvor man ikke havde fundet en endelig løsning. Nemlig finansierin-

gen. Som vi allerede har set, hvilede de mange merindskud som aktionæerne blev afkrævet i 1630'erne ikke på et legitimt grundlag. Med andre ord kunne Kongen ikke med hjemmel i privilegierne opkræve disse penge, hvilket forhandlingerne i forlængelse af mødet på Skanderborg Slot 1634 tydeligt viste. Her lykkedes det faktisk aktionæerne at afvise hans krav om nye indskud, og i det hele taget stod de stærkere og bedre organiseret end tidligere set.

Men forhandlingerne i 1634 blev også vendepunktet for aktionærernes indflydelse. De betydelige organisatoriske indrømnelser, som kongen havde tilkendt dem siden 1621 var formentlig ikke motiveret af en dybere forståelse af deres behov for større kontrol med Kompagniet. De var snarere motiveret af et ønske om at trække flere investorer til den ostindiske handel. Dette skete imidlertid ikke, og da aktionæerne samtidig undslog sig de merindskud, som handelen krævede, bortfaldt kongens incitament til at fortsætte samarbejdet. Der er således en sammenhæng mellem forhandlingerne i 1634 og kongens senere magtovertagelse af Kompagniet. Allerede i foråret samme år tog han nemlig initiativ til at styrke sin position internt ved at kræve gamle lån konverteret til ny aktiekapital. En ompostering, der var gennemført senest i marts 1636, hvor han som indehaver af aktiemajoriteten kunne udpege Willum Leyel som nyt medlem af direktionen. Nyt for denne magtovertagelse er, at det sker forholdsvis sent og tilmed på et legitimt grundlag som indehaver af aktiemajoriteten. Derved skete det i virkelighe-

den mere på bekostning af aktionærene end ledelsen, som hævdede af Richard Willerslev.

Hvad angik direktørerne, blev deres magt på væsentlige områder allerede reduceret i løbet af 1620'erne. En vægtig årsag hertil var givetvis Kompagniets pauvre kommercielle resultater. (I alt blev 18 skibe sendt til Indien, hvoraf kun 7 returnerede, og selv om vi ikke kender de hjembragte varers salgsværdi, skabte de ikke den fornødne driftskapital). Men direktørerne var ansat af Kompagniet og fungerede på intet tidspunkt som kongens embedsmænd. Tværtimod værnede de i flere tilfælde om den rest af integritet, de havde tilbage som ledelse. Som vi har set, lod de sig ikke umiddelbart føje af kongen, hvad enten det handlede om prisfastsættelse af returvarerne, tilbagebetaling af et gammelt lån eller i den mere kuriøse ende som sagen om Erik Grubbes efterladte gods.

I nærværende artikel er det også forsøgt at konferere Christian 4.s engagement i Kompagniet med hans førte udenrigspolitik. At besejle Ostindien i første halvdel af 1600-tallet var en betydelig og prestigeskabende præstation, der bestemt havde en politisk signalværdi. Det er sandsynliggjort, at kongens store lån til Kompagniet i 1621-22 samt handelens hurtige genoptagelse i 1629 havde et udenrigspolitisk sigte. Det samme kan man i nogen udstrækning hævde om den udrustning kongen tog initiativ til i foråret 1634. I oktober samme år skulle København nemlig danne rammen om, hvad der senere skulle vise sig at blive danmarkshistoriens største og dyreste fest. Den udvalgte prins skulle giftes med Magdalena

Sibylla af Sachsen og i den anledning blev Europas magthavere inviteret til hovedstaden. Når festen overhovedet blev så dyr, at kongen til finansieringen faktisk måtte udskrive ekstraskatter, hang det sammen med ønsket om at markere, at landet nu var kommet sig efter Kejserkrigen og rede til igen at spille en aktiv rolle på den internationale scene. Med dette mål for øje havde det for Christian 4. naturligvis været en yderligere manifestation, hvis der på Københavns Rhed lå to ostindiensfarere klar til afsejling, mens festlighederne foregik i land.

Det er klart, at denne konferering mellem Kompagniets historie og tidens førte udenrigspolitik kun kan antage sandsynlighedens karakter. Og den må under ingen omstændigheder dække over det forhold, at Ostindisk Kompagni for kongen først og fremmest var et kommercielt selskab, som tjente et langsigtet erhvervspolitisk mål. Der er ikke tvivl om at han langt op i 1630'erne stadigvæk så muligheder i den oversøiske handel. Således gav han i foråret 1637 en række københavnske købmænd eneret til at handle på Kina, Japan og Siam. Selvom projektet aldrig blev realiseret, er det et udtryk for kontinuitet i den erhvervspolitiske satsning, der blev sat i værk godt 20 år tidligere.

Tilbage forestår blot en vurdering af, hvorfor konklusionerne i nærværende artikel på så væsentlige områder viger fra *Danmarks første aktieselskab*, når kildematerialet i øvrigt er det samme. Som løbende anført og påvist foretager Richard Willerslev aldrig den undersøgelse af Kompagniets organisatoriske udvikling som kilderne lev-

ner mulighed for. Han fastholder i stedet det grundsynspunkt, at kongen på grund af mangel på kapital hos borgerne allerede før 1625 måtte »opretholde selskabet ved statstilskud« og derved hurtigt tilegnede sig magten. Herved var det i virkeligheden også mere et overordnet syn på Christian 4.s erhvervspolitik, der kom til at præge denne del af Richard Willerslevs undersøgelse, end en egentlig kildegranskning. Karakteristisk er det, at han lægger sig tæt op ad Albert Olsens klassiske afhandling *Nogle synspunkter for dansk merkantilistisk erhvervspolitik* fra 1930. I denne afhandling gjorde Albert Olsen netop det synspunkt

gældende, at Christian 4.s samlede erhvervspolitik strandede omkring 1625 som følge af samfundets mangel på likvid kapital. Herefter blev der kun holdt fast i blandt andet Ostindisk Kompagni fordi man nødigt lod »et Kompagni falde«. ⁶⁰

Der er ikke noget galt i, som Richard Willerslev, at være præget af sin samtid eller for den sags skyld påvirket af sine kollegaer. Det er de vilkår historikerne arbejder under. Men tiderne skifter og *Danmarks første aktieselskab* står ikke længere uanfægtet, hvad angår synet på Ostindisk Kompagnis interne struktur og organisatoriske udvikling.

Bemærkning: Citaternes forskelligartede bogstavering hviler på de som kilder anførte transskriptioner.

Noter

¹ Albert Olsen: *Nogle Synspunkter for dansk merkantilistisk erhvervspolitik*. (Scandia. 3. 1930, s. 230).

² Kay Larsen: *De Danske Koloniens historie*. Gunnar Olsen: *Dansk Ostindien 1616-1732*. Ole Feldbæk: *Kolonierne i Asien*.

³ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* (Hist. Tids. bd. VI, 1944).

⁴ 1616 Artiklerne findes i *Danske kancelli B144 1616-39* og i *Sjællandske Registre 1613-19*. Sidstnævnte udgave er forlægget for Ole Feldbæks transskription i *Danske Handelskompagnier 1616-1843*, der benyttes i nærværende fremstilling.

⁵ Slægtskabet til det nederlandske kompagni er først påpeget af Richard Willerslev i afhandlingen *Danmarks første Aktieselskab* s. 614 ff.

⁶ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 614 ff.

⁷ *Kjøb. Dipl.* BD.V s. 31; Kanc. brev. 1616-20 s. 493F. Kanc. brev. 1616-20 s. 551.

⁸ *Kanc. brev.* 1616-20 s. 493 f.

⁹ *Kanc. brev.* 1616-20 s. 626 f. Den »skrøbelige tid«, må formodes at referere til pesten, som hærgede København netop i 1619.

¹⁰ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 622 ff.

¹¹ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 620.

¹² *Christian 4.s egenhændige breve* BD. 1 1589-1625 s. 215.

¹³ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 627.

¹⁴ Kanc. brev. 1621-23 s. 95.

¹⁵ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 627.

¹⁶ Kanc. brev. 1616-20 s. 593.

¹⁷ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 626 f.

¹⁸ Kanc. brev. 1621-23 s. 516.

¹⁹ E. Ladewig Petersen: *Christian IV.s pengeudlån til danske adelige* s. 90.

²⁰ E. Ladewig Petersen: *Fra standssamfund til rangsamfund 1500-1700* s. 300 f.

²¹ Kanc. brev. 1633-34 s. 433 f., 586 f.

²² *Christian 4.s egenhændige breve 1626-31* s. 4.

²³ Kanc. brev. 1635-36 s. 355.

²⁴ Kanc. brev. 1623-34 s. 587.

²⁵ *Kjøb. Dipl.* BD. V. s. 145.

- ²⁶ Kanc. brevb. 1633-34 s. 157f.
²⁷ Kanc. brevb. 1635-36 s. 139.
²⁸ Se eksempelvis Kanc. brevb. 1634-39 s. 466f.
²⁹ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 629.
³⁰ Kanc. brevb. 1630-32 s. 54.
 Kanc. brevb. 1633-34 s. 764.
 Kanc. brevb. 1635-36 s. 714.
 Kanc. brevb. 1637-39 s. 385f.
³¹ Kanc. brevb. 1630-32 s. 259.
 Kanc. brevb. 1635-36 s. 736.
³² Kanc. brevb. 1635-36 s. 738 f.
³³ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 631.
³⁴ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 633.
³⁵ Kanc. brevb. 1633-34 s. 404.
³⁶ Kanc. brevb. 1633-34 s. 433f.
³⁷ Kanc. brevb. 1633-34 s. 586 ff.
³⁸ Kanc. brevb. 1633-34 s. 808.
³⁹ Kanc. brevb. 1633-36 s. 810.
⁴⁰ Kanc. brevb. 1633-34 s. 624.
⁴¹ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 633.
⁴² Kanc. Brevb. 1633-34 s. 744.
⁴³ Kanc. Brevb. 1635-36 s. 450.
⁴⁴ Kanc. Brevb. 1635-36 s. 714f.
⁴⁵ Kanc. Brevb. 1635-36 s. 736.
⁴⁶ Kanc. Brevb. 1635-36 s. 737f.
⁴⁷ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 633.
⁴⁸ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 632.
⁴⁹ Kanc. Brevb. 1635-36 s. 450.
⁵⁰ Kanc. Brevb. 1635-36 s. 138f.
⁵¹ Richard Willerslev: *Danmarks første aktieselskab* s. 629.
⁵² *Christian 4.s egenhændige breve 1632-35* s. 407.
⁵³ Kanc. Brevb. 1635-36 s. 205.
⁵⁴ Kanc. Brevb. 1635-36 s. 205.
⁵⁵ Kanc. Brevb. 1635-36 s. 391.
⁵⁶ Kanc. Brevb. 1635-36 s. 459.
⁵⁷ Kanc. Brevb. 1635-36 s. 450.
⁵⁸ Kanc. Brevb. 1637-39 s. 258.
⁵⁹ Kanc. Brevb. 1637-39 s. 329f.
⁶⁰ Albert Olsen: *Nogle Synspunkter for dansk merkantilistisk erhvervs politik* s. 233. Man fornemmer det bagved liggende syn på kongens forfængelighed og forstår, hvorfor Albert Olsen, som en af de få historikere, var respekteret af Erik Arup.

Litteratur

- Clausen, Sven: *Hovedlinier i Det 1. ostindiske kompagni 1616-1650, specielt med henblik på mellemhandelen i Asien* (speciale, Aarhus Universitet 1981).
 Feldbæk, Ole: *Danmarks økonomiske historie 1500-1840*.
 Feldbæk, Ole: *Kolonierne i Asien ...*
 Furber, Holden: *Rival Empires of Trade in the Orient 1600-1800*.
 Gamrath, Helge og Petersen, E. Ladewig: *Gyldendals Danmarkshistorie 1559-1648*
 Gøbel, Erik: *Danske oversøiske handelskompagnier i 17. og 18. århundrede. En forskningsoversigt*.
 Heiberg, Steffen: *Christian 4. - Monarken, Mennesket og Myten*.
 Larsen, Kay: *De dansk-ostindiske koloniers historie*.
 Petersen, E. Ladewig: *Christian IV.s pengeudlån til danske adelige. Kongelig foretager virksomhed og adelig gældsstiftelse 1596-1625*.
 Petersen, E. Ladewig: *Fra standssamfund til rangsamfund 1500-1700*.
 Olsen, Albert: *Nogle Synspunkter for dansk merkantilistisk erhvervs politik*.
 Olsen, Gunnar: *Dansk Ostindien 1616-1732*.
 Pers, Henrik: *Christian IV.s merkantilistiske erhvervs politik ca. 1619-25*.
 Rindom, Jan: *Ostindisk Kompagni 1616-50 - en studie i organisation og handel* (speciale, Københavns Universitet 1995).
 Willerslev, Richard: *Danmarks første aktieselskab*.

Kilder.

Bricka, C.F. m.fl.: *Kancelliets Brevbøger ... 1551-1645*.
Feldbæk, Ole: *Danske Handelskompagnier 1616-1843*.

Fridericia, J.A. og Bricka, C.F.: *Kong Christian den Fjerdes egenhændige breve*.
Nielsen, Oluf: *Kjøbenhavns Diplomatarium*.

The Danish East India Company 1616 – 1650 - A question of organisational development and internal power struggles

Summary

The Danish East India Company 1616 – 50 was the largest and most prestigious Danish business venture of the 17th century. The commercial results achieved by the company were, however, very limited, and measured on a present day yardstick can only be classed as a failure. And yet as a symbol of the new society that was springing up in those years the Danish East India Company was extremely valuable. It reflects all the ambitions that the king nurtured for transforming the country from a peasant society to a modern state along the same lines as the Netherlands.

The Danish East India Company is certainly not an unknown quantity in Danish history books. It has been the subject of a number of popular scientific works that continue to have a large public. However, the main emphasis in these accounts has been put on events overseas, while domestic circumstances have only been studied to a lesser degree. The historian Richard Willerslev is the only one to have studied the Company's privileges and the circumstances surrounding its capital, its internal structure and the development of its organisation. This was in 1944. The focal point in his study was the obvious influence from the Netherlands in the way its organisation was built up. But Willerslev was also the originator of the viewpoint (which hereafter remained the generally accepted opinion) that Christian IV concur-

rently with his economic involvement in the project quickly seized the real power in the company at the expense of the management. In this way the Company presumably acquired the character of a »state enterprise with the king at its head«, where the directors served as the king's officials employed at a fixed salary. These changes also entailed that the position of the shareholders, who to start with were almost without legal rights, became, if possible, even worse.

However, renewed reading of the sources which Willerslev's study is based on has shown that there is another picture of the Company's internal structure and organisational development, one with greater depth and a broader perspective. More or less throughout the lifetime of the Company there was a field of tension between the king, the shareholders and the directors. It was a balance of power that to a large extent depended on the commercial results. Even though the shareholders officially had no influence on the running of the Company, they still managed to have a supplement to their privileges approved in 1621 that gave them control over some of the work of the management. And five years later they pushed through a measure which stipulated that in future new members of the board had to be chosen by a majority of the shareholders. In the first half of the 1630's they even obtained direct influence on

the running of the Company. But neither was the role of Christian IV himself quite as Willerslev described it. It is true that the king took control of the Company, but this was not until 1636, and even then it was on the legitimate grounds that the king owned the majority of the shares. This seizure of power was thus in reality more at the expense of the shareholders than at the expense of the management, as claimed by Willerslev. As far as the management is concerned their power had already been reduced in important areas during the 1620's. However, they were employees of

the Company and never functioned as the king's officials at any time. On the contrary, in most cases they hung onto whatever remains of integrity they had left as a management.

In November 1639 the Company on its last legs sent the last two ships to India. But this was more a case of a rescue mission than a new commercial expedition. After this the domestic organisation fell apart completely, and in 1650, two years after the death of Christian IV, the Rigsråd (Imperial Council) passed a resolution calling for the dissolution of the Company.